ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Н. Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський)

УДК 811.161.2'28'373.7

ПРОСТОРОВИЙ ЗВ'ЯЗОК ФРАЗЕМ ТА ЇХ КОМПОНЕНТІВ

На сучасному етапі розвитку фразеології на особливу увагу заслуговує вивчення питання про просторове поширення та особливості вживання фразеологізму і власне його компонентів. Актуальними стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано їх семантичну організацію, контекстуальні можливості з огляду на те, що витворення фразеологічних одиниць – це живий і здебільшого загадковий процес, тісно пов'язаний з людським життям.

Повнота й достовірність інформації про фразеологізми та особливо їх компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, їх мобільність, а й нарізність побутування лексем і фразем як виразників ментальності етносу. Основними напрямами вивчення структурно-семантичних характеристик і національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, як це можна помітити в сучасних роботах, є дослідження діалектного складника компонентів, які усталилися в структурі фраземи або поширенні й за її межами; вивчення метафоричних основ внутрішніх форм; етнолінгвістичні описи з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

Актуальним залишається завдання – фіксувати живе народне мовлення, обстежуючи максимальну кількість населених пунктів. Важливим у цій роботі є запис тексту фонетичною транскрипцією, що надалі уможливить зробити висновки про мовленнєві особливості та ареальне поширення лексем та фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими й слов'янськими говірками, а також з одиницями літературної мови.

Мета статті – виявити особливості побутування та просторове поширення лексем, що вийшли з активного вжитку і мають риси „діалектологічності", та їх функції у складі стійких сполучень слів.

У минулому столітті фразеологічні одиниці окремих говорів зрідка зафіксовано в лексикографічних працях, що презентують діалектну лексику окремого говору чи групи говірок. Зазвичай, фразеологізми подавали, як ілюстративний матеріал до реєстрових слів, що вживалися лише у складі сталих висловів, наприклад, у гуцульському говорі *банди́ґі* – витівки, затії; *банди́ґі би́ти* 'байдикувати'; *гну́ти, точи́ти банди́ґі* 'плести нісенітниці' [ГГ: 20]; *гец* – витівка, жарт; *вийма́ти на гец* „піднімати (когось) на сміх"; *зроби́ти ге́ци* „робити (з когось) посміховище" [ГГ: 44]. Такі дані з різних ареалів можуть

підтверджувати, уточнювати або спростовувати висновки про рівень активності фразеологізмів у синхронії та діахронії, наявність явища кореляції, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається, про вживання сталого виразу й затемнену семантику його компонента в межах групи говірок тощо.

Сучасна українська фразеографія говірок представлена окремими словниками й опублікованими фрагментами словників діалектної фразеології таких говірок українських наріч: південно-західне – східноподільські (М. Доленко), західноподільські та південноволинські (Н. Коваленко), волинські (Н. Кірілкова), лемківські (Н. Вархол, А. Івченко; Я. Битківська, Г. Ступінська); південно-східне – центральнослобожанські (О. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон; А. Івченко), східнослобожанські і степові говірки Донбасу (В. Ужченко та Д. Ужченко), нижньонаддніпрянські (В. Чабаненко); північне – західнополіські (Г. Аркушин, З. Мацюк, П. Грищенко), середньополіські (Г. Доброльожа).

Окрім того, фразеологічний матеріал з різних території України представлено та описано в дисертаціях, систематизовано, зазвичай, у додатках, але не завжди опубліковано окремими фразеологічними словниками. Цінний емпіричний матеріал подано в роботах В. Лавера „Фраземіка українських діалектів карпатського регіону” (1991), Т. Грици „Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області” (1996), Р. Міняйла „Активні процеси в ареальній фразеології сходу України” (2001), Н. Романюк „Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці” (2002), М. Олійник „Фразеологія гуцульських говірок” (2002), О. Плетнєвої „Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект)” (2004).

На матеріалі текстів сучасного діалектного мовлення, графічно реалізованих через точну транскрипцію, найперше спостерігаємо значну фонетичну варіативність, явища згортання до одного слова, приклади коментарів інформаторів, коли, на їхню думку, треба точніше передати інформацію, стан, емоції тощо. Об’єктивність досліджень фактів сполучуваності слів, граматичних особливостей говірок, структурних відношень між елементами теж залежить від фотографічного рівня подання значних за обсягом текстів широкої тематики. Безсумнівними є цінність діалектних текстів, потреба їх упорядкування для формування текстотеки з усіх територій поширення українських говірок.

У діалектному мовленні Поділля лексема *банта* – поперечка, на яку сідають кури, балка, що з’єднує крокви. Також паралельно із *ˈбанта* вживають лексему *штанˈдари*, наприклад, у західноподільських говірках: *ˈбанта то ˈбанта на гоˈр’і буˈли / ˈкури с’іˈдали на ˈбанта // ше ˈкажут шо п’ішˈли ˈкури на штанˈдари / так ˈтоже̯ на ˈбанта каˈзали* (Стан). Виявляємо з цією лексемою фразеологізми *п’ішˈли ˈкури на штанˈдари*, *п’ішˈли ˈкури на ˈбанти* зі значенням ‘спати’. У говірках Чемеровеччини маємо такий автокоментар: *ˈбанта / це ў нас ˈкажут ˈкурам курˈник //*

а там пок|лали |банта / та|к'і шо|би |кури ви^{е}л'і |тали / бош |кури не^{и} |будут на зе^{и}м|л'і си |д'іли / а т|реба |банта |робл'ат та|к'і попе^{и}|речн'і // ў нас |вишка |кажут / де |кури с'ідайут. У сусідніх говірках лексему пояснюють так: *|банта – то це та|ке там на по^{у}|д'і чи на под|р'і попе^{и}|речка та|ка м'іж крок|вами* (Вікт).

У гуцульських говірках ця лексема також функціонує з таким самим значенням, але поряд з лексемою *банти́на* використовують *слемби́на* [ГГ: 21]. Ця лексема функціонує в бойківських і буковинських говірках з тотожним значенням, наприклад, *ужéсмо поприбива́ли до кро́квів ба́нти*; *кра́йна ба́нта впа́ла*, *і ку́ри не ма́ют де сіда́ти* [СБГ: 23], а також і в наддністрянських: *|кури си|д'ет на |бантах* [Шило 2008: 47]. Буковинці поряд з лексемою *ба́нта* вживають слово *банти́ця*, наприклад, *покладу́ банти́цу*, *бо ку́ри не ма́ють на шо сіда́ти* [СБГ: 24]. У східнослобожанських говірках лексема *ба́нти* (мн.) – це горизонтальна планка, що сполучає передні загнуті частини полозів саней [СУСГ: 21]. ТРЯМ, ТРАМ – *діал.* 1. Сволок у хаті або бантина на горищі, в повітці, клуні і т. ін. 2. Взагалі колода, балка. І. Огієнко зафіксував *трам*, *траму* – те саме, що *сволок* [Огієнко 1978: 409]; *сволок*, *сволока*, давнє. В Галичині *трам* [Огієнко 1978: 357].

Найпоширенішим фразеологізмом із компонентом *банти* в сучасних говірках є *класти зуби на банти.* На матеріалі подільського мовлення зафіксовано низку варіантів, що відбивають фонетико-акцентуаційні, морфологічні та синтаксичні ознаки цього ареалу: *к|ласти |зуби на |банти* ‘голодувати’ (Дер, Плп, СУ). *к|ласти |зуби на |банта* (Влн), *к|ласти |зуби на бан|тини* ‘голодувати’ (Вер, Ромн), *|зуби на бан|тах* ‘обмежувати себе в чомусь’ (Ктг), *в'і|ш'ети |зуби ў |банта* ‘голодувати’ (Мих). У записах XIX ст. Матвія Номиса з цього регіону знаходимо вираз *кінь пішов на банта* із значенням ‘здох’ [Номис 1993: 608]. Неочікуваний вияв уживання компонента *трам* в одній говірці Поділля виявлено в компаративному виразі *ўпаў йак трам* ‘впасти на землю всім тілом’ (Кдр). У говірках Харківщини вживають номінацію *сволок* і фразеологізм *носом сволок зачіпать* ‘бути гонористим, чваньком’ [Сагаровський 2011: 143].

В українській фразеології виділяємо структурно-семантичну модель „покласти зуби + на + назва місця зберігання = голодувати”, яка вирізняється широкою варіативністю компонентів. Окрім названих вище фразем, цю модель наповнюють: східноподільські – *зу́би на ко́мин / поли́цю заки́нути* ‘нічого не їсти, голодувати’ [Доленко 1975: 149]; *зу́би на ко́мин / поли́цю заки́нути* [Доленко 1975: 149]; західноподільські – *пок|ласти |зуби на по|лиц'у* (Злн, Зр, Кд, Нг, См, Шд), *пок|ласти |зуби на |полку* (МК, Рх, См), *к|ласти |зуби на |полку* (Км), *|зуби на |полку пок|ласти* (МК), *|зуби на |полку* (Дн); буковинські – *кла́сти зу́би на кли́нок* (вішалку) [МСБГ IV: 54], *кла́сти на коло́дку* [МСБГ IV: 52]; лемківські – *завісити́ зу́бы на кли́нець* [Вархол 1990: 66]. Дані фольклорних і діалектологічних праць, лексикографії дозволяють установити основні

та периферійні одиниці, загальномовні й локальні. Спостерігаючи динаміку номінацій, визначаємо наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю.

Лексема *кагла* є предметом вивчення фольклористів та етнографів, адже цей отвір димовивідної труби, що затикають для утримання тепла (затикало, яким затикають пічну трубу – *каглянка*), є персонажем багатьох повір'їв. Зокрема, це звичайне місце перебування чортів, а також шлях можливої їхньої появи в помешканні; на Гуцульщині перед замовлянням проти хвороби підходили під каглу і вклонялися їй тричі [Жайворонок 2006: 266]. Номінація поширена в усіх говорах української мови: у західноподільських говірках *каг|ла – це димо|х'ід / |може^{и} |бути в'ід г|руби чи в'ід п|йеца каг|ла.* На Чемеровеччині, зокрема в с. Вікторівка, виявляємо такий приклад з цією лексемою: *ко|лис' бу|ли г|руби / па|лили со|ломоў або пати|ками / ко|ли ўже |вигор'іў во|гон' / шоб бу|ло |тепло / про|в'іри^{е}ла там ха|з'айка шо|би ўже не^{и} с'у|да / не^{и} ве^{и}р|таўс'а на |хату дим // йак ўже по|тухло / а г|рупка ше |тепла / то^{у}|д'і при^{е}кри|вали / шоб не^{и} йшоў |холод / спе^{и}ц'і|ал'но бу|ла каг|ла*; а в с. Летава *кагла* – це комин: *каг|ла / ну ў п|йецу йак па|лити / а ко|м'інок / да да ко|м'інок.*

На Бойківщині *кагла* 1. димохід, доведений із житлового приміщення тільки до сіней; 2. заслінка в печі [Онишкевич 1984: 334]. Словник буковинських говірок подає таке визначення лексеми: *ка́гла* – 1. нижня частина димоходу, наприклад, *ка́гла лиш у комірчѝні, а там зве́рьха ко́мин*; 2. отвір димоходу в сінях (заст); 3. чад [СБГ: 181]. У наддністрянських говірках поряд з лексемою *ка́гла* вживають лексему *ба́ба* – частина комина на горищі: *т|реба з|мазати |бабу*, також у цій говірці *ка́гла* – ганчірка, якою закривають димохід, щоб зберегти тепло (комінюх) та частина димоходу від печі, до стіни, через яку дим проникає до сіней [Шило 2008: 134]. На Гуцульщині *ка́гла* – 1. отвір у сі́нях для виходу з печі. 2. нижня частина димиря над пічкою [Неґрич 2008: 87]. У поліських говірках *кагала́* – отвір у димоході, що закривають для утримання тепла [СПГ: 88]. Виявляємо зміну наголосу, якщо в наддністрянських, буковинських, гоцульських говірках наголос падає на перший склад *ка́гла,* то в поліських та західнополіських – на останній *(кагла́)*. Прикметно, що слово зацікавило Івана Огієнка під час підготовки „Українського стилістичного словника": *кагла́*, у Галичині *кагла́* [Огієнко 1978: 177], *дима́р* [Огієнко 1978: 107], *ко́мин*, а не *коми́н* мц. з лат. Caminus [Огієнко 1978: 191].

Аналізовану лексему вживають у складі сталих народних виразів, територіально вона може зберігати регіональні мовні особливості, наприклад: західноподільські – *зак|рити каг|лу* 'замовкнути' (Кос); гуцульські – *те|мно*, *як у |каглі* 'цілком темно': *запа|ли луш|ницу*, *бо надво|ри |темно*, *єк у |каглі* [ГС: 309].

Фразеологізм *п'іш|ла |мийка по се^{и}|л'і* вживають зі значенням 'про когось погано говорять' (Плп). Мотивація є цілком прозорою, тому

що в говірках Західного Поділля лексема *мийка* означає: *ˈмиїка – ˈмити по*^{у}*ˈсуду / тˈрапка; ну от бе*^{и}*ˈрец'а там тˈрапка і ˈмийец'а поˈсуду ну ˈзарас ц'і ˈчисталки йе ўс'о / ну а коˈлис' буˈла тˈрапка таї ˈсипали ˈсоду / таї ˈмили поˈсуду / а йакˈшо ˈжирне йаˈкес' / то рˈвали пиˈкучу кроˈпиву і ˈмили ˈбанки з молоˈка* (Стан). У гуцульських говірках лексему розуміють так само: *ми́йка* – ганчірка для миття [Піпаш 2005: 101]. На Буковині *ми́йка* має два значення: 1. ганчірка для миття посуду, 2. перен. пліткарка: *От вона́ ми́йка*: *ма́є всьо узна́ти*, *піти́ в село́ росказа́ти*, *ще й прибре́ши* [СБГ: 288], [МСБГ: 74]. У наддністрянських говірках сема 'невелика ганчірка для миття посуду, пліткарка' реалізована такими лексемами: *ми́йка*, *ми́тка*, *ми́тниця*, *ми́чка* [Шило 2008: 173, 174]. Словник західнополіських говірок теж фіксує лексему *мийка* [*ми́йка*] – кусочок тканини для миття посуду [Аркушин 2000: 311]. У східнослобожанських говірках слово має інше значення: *ми́йка* – миска [СУСГ, 126]. У східноподільських говірках лексема також є відомою: *мийка* [*ˈмиїка*] – ганчірка для миття посуду [Березовська 2010: 154]. У поліських говірках лексема має інше значення: *ми́йка* – дрібна риба [СПГ: 126]. Отже, у складі фразеологізму центральним, а можливо й рушійним, у народженні образності виразу стало переносне значення.

Такою, що вийшла з активного вжитку, але цікавою для дослідників етнографії, є лексема *праник* – старовинний дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання на річці, на ставку тощо [Жайворонок 2006: 478]. Та особливість *праника*, що ним сильно били по білизні, видобуючи ритмічні звуки, стала центральною у фразеотворенні, коли є потреба назвати побиття або дати характеристику мовленню (монотонному, беззмістовному тощо).

Лексема *праник* відома в багатьох говірках і зафіксована в діалектних словниках, наприклад, у говірках південної Хмельниччини: *даўˈним даўˈно праниˈком пˈрали на ˈр'іц'і шˈмат'а / вибиˈвали йоˈго праниˈком* (Стан); *ну напи*^{е}*кˈла ˈкаже*^{и} *пˈран'ік'іў* (Вікт); *праˈник / колис' пˈрали / дереўˈйане пˈрати на ˈдошц'і коˈлис' пˈрали / бˈрали ˈдошку і пˈрал* (Лтв); *праˈник то се коˈлис' таˈке буˈло / зˈнайіш / полотˈна б'іˈлили // таї їдут на стаˈвок тиї праниˈком йоˈго ˈдуже*^{и} *моˈчи і тоўˈчут / це де*^{и}*ре*^{и}*ўˈл'аниї таˈкиї зˈроблениї праниˈчок / йак з доше*^{и}*чˈки / але*^{и} *лиˈце ше ˈручечку і тим так ˈбити / зˈнайіш / али*^{е} *воˈно с таˈкого ˈдере*^{и}*ва т'ашˈкен'кого / дуˈбове*^{и} *поˈвино ˈбути / шоп ˈвибило ˈдобре*^{и} */ шоп ˈб'іли*^{е} *полотˈно буˈло* (Кос); у полтавських говірках *праник* або *прач* – спеціальної форми деревина, якою перуть, вибивають білизну: *Принесла мені праник на річку, там я рядна добре повибиваю та повикручую* [Ващенко 1960: 80]; у поліських – *прани́к* або *пра́льник* – моток пряжі, який вибілюють і перуть [СПГ: 171]; у наддністрянських – *пра́ник*, *прани́к*, *пра́нник*, *пранни́к* – дерев'яний валок, яким вибивають білизну під час прання; праник: *Пˈраником пеˈрес'і* [Шило 2008: 214]; на Гуцульщині *пра́нник* – дерев'яна дошка з ручкою для прання руками білизни та полотна в річці [Неґрич 2008: 143], [ГС: 496], а також знев.

язик [Піпаш 2005: 153]. У бойківських говірках *пра́нник*, *пра́йник, прайни́к*, *пра́л'ник*, *пра́ник* – 1. праник з нарізаними карбами, рубель. 2. розрізи у жіночому „лийбику" (жилетка з домашнього сукна) по боках від пляса до колін [Онишкевич 1984: 133]. На Лемківщині записано ще один фонетичний варіант лексеми *прайник* зі значенням 'прач, праник', а також дієслово *прати* 1. з ремаркою експресивне 'сильно бити кого-небудь'. 2. Прати (білизну) [Турчин 2011: 258]. Отже, виявляємо, що ця лексема має однакове пряме значення в усіх говірках, може мати й переносне вживання, але вирізняється численними фонетичними варіантами: *пра|ник*, *пра́льник*, *пра́ник*, *пра́нник*, *пранни́к*, *пра́йник.*

Найпоширенішими просторово виявилися фразеологізми зі значенням 'базікати, дуже багато говорити', наприклад, західноподільські говірки – *мо|лоти йази^{е}|ком йак п|раником* (Кос), *пле^{и}с|кати йази^{е}|ком йак п|раником* (Нг); гуцульські – *меле язиком як пранником*, *так пранникає* [ГС: 496]; *вірівньити*, *як пранником* 'добре вирівняти, зробити дуже рівним' [ГС: 496].

Прозорою є мотивація фразеологізмів подільського діалектного мовлення зі словом *чіп*, що базується на значенні власне цього компонента: *п|йаний йак ч'іп* 'дуже п'яний' (Злч, Корм, Чр, Нг, Сахк, Внк, Кдр), *наб|ратис'а йак ч'іп* 'напитися алкогольних напоїв' (Кдр). В українських говірках по-різному вживають це слово. Інформатор с. Станіславівка дає таке тлумачення: *ч'іп шос' за|ткати / ба|рилка йе с |з'уркойо шо |ч'іпом закри|вайец'а / за|тичка та|ка.* У буковинських говірках *чіп* вигук. геть (заст.) [СБГ: 646]. На Гуцульщині *чіп*, *чо́па* – кілок, шпичка (деталь приладів і посуди) [Піпаш 2005: 221]. На Чемеровеччині в с. Вікторівка зафіксовано: *от наб|рали ў |бочку во|ди / і |ч'іпом за|били / і по|везли ж'ін|кам на |поле / |д'ат'ко по|в'із на |кон'ах.* У Новоушицькому районі *чіп* – це предмет, яким закривають діжку.

Зацікавлення викликає зафіксований у подільській говірці фразеологізм *роску|сити шкар|лупу*, ужитий зі значенням 'викривати когось' (Кур). Майже в усіх говірках лексема *шкаралупа* має однакове значення, але спостерігаємо різні варіанти звучання: *шкара|лупа зо ў|с'ого йе / і з йаї|ц'а / с ци|бул'і* (с. Стан, Вікт, Лтв, Кос). У поліських говірках виявляємо такі варіанти лексеми: *шкору́па*, *шкаляру́ща*, *шкарупі́лка*, *шкорлупа́йка* – шкаралупа з яйця [СПГ, 235]. У гуцульських говірках також виявляємо поширення цієї лексеми: *шкаралу́па* – шкарлупа (горіха, яйця та ін.) [Піпаш 2005, 226], і варіант *шкаралущі* [ГС: 650]. У західнополіських говірках слово вживають дещо з іншим значенням: *шкаралупа* [*шкаралу́па*] -и, ж. те саме, що длупах [*длу́пах*] – буряк чи картоплина, у яких середину виїли миші, наприклад: *откопа́ла йа́му карто́пл'і*, *а там сами́ длу́пах'і* [Аркушин 2000: 267].

У збірці Матвія Номиса подано вираз із Поділля *дмеція*, *як шкурлат на вогні*, що передає негативний емоційний стан 'сердитися; виявляти гнів' [Номис 1993: 144]. За матеріалами наших текстів-

автокоментарів, сучасні носії говірок цього регіону не знають такого виразу.

Лексему *шкурлат* не фіксує жоден діалектний словник, окрім словника наддністрянських говірок. У західноподільській говірці с. Станіславівка інформатор так пояснює слово: *шкурˈлат / йаˈкˈісˈ шкˈірˈки йе шо ˈробл'ат ˈчобати / а нˈе то йаˈкис' стаˈрий ˈчобˈіт / йоˈго рˈвут на шкурлаˈти і лаˈтали ˈчобати шкурлаˈтами / латˈки.* У наддністрянських говірках *шкурла́т* – це кусок шкіри, яким прив'язують кужіль до кужілки, наприклад: *Дес' сˈі поˈдˈів шкурˈлат* [Шило 2008: 280]. Зауважимо, що діалектологічні, етнографічні та фольклорні матеріали певного часу засвідчують: фіксація того, що характеризувало діалектну мову в різні періоди і на різних територіях – це своєрідна пам'ятка, у якій відображено живі мовні процеси.

Отже, дослідження актуальної проблеми про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів (на основі наративів, словників, фольклорних та етнологічний пам'яток) уможливлює вияви територій, де вживання і розуміння слова збігається з його функціями у фраземі або лише одне з багатьох значень загальновживаного слова стає фразетвірним. Зрештою, лексеми, які вийшли з активного вжитку і невідомі говірконосіям, можуть бути зафіксовані у фразеологізмі. Попередній аналіз підтверджує думку про наявність просторових кореляцій, із залученням більшої емпіричної бази української діалектології ареальний опис може бути уточнений і доповнений.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вікт – с. Вікторівка Чемеровецького р-ну, Влн – смт Віньківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.; Вер – Вербка Кам'янець-Подільського р-ну, Дн – ст. Дунаївці Дунаєвецького р-ну, Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну, Злч – с.Зеленче Дунаєвецького р-ну, Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну, Кд – с. Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну, Кдр – с. Кудринці Кам'янець-Подільського р-ну, Кос – с. Косиківці Новоушицького р-ну, Корм – с. Кормильче Чемеровецького р-ну, Крч – с. Карачієвці Віньковецького р-ну, Ктг – с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну, Лтв – с. Летава Чемеровецького р-ну, Мих – с. Михайлівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.; МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну, Нг – с. Нігин Кам'янець-Подільського р-ну, Плп – с. Пилипківці Новоушицького р-ну, Рх – с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну, Схк – с. Сахкамінь Кам'янець-Подільського р-ну, См – смт Смотрич Дунаєвецького р-ну, СУ – смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну, Стан – с. Станіславівка Віньковецького р-ну, Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну, Чр – с. Черче Чемеровецького р-ну, Шд – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2; **Березовська 2010** – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття в східнополіських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уман. комун. вид.-полігр. п-во, 2010. – 348 с.; **Вархол 1990** – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словац. пед. вид-во. Від. укр. л-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.; **Ващенко 1960** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х. : Вид. Харків. ордена труд. черв. прап. держ. ун.-ту ім. О. М. Горького, 1960. – 108 с.; **ГГ** – Гуцульські говірки : короткий сло. /відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **ГС** – Хобзей Н. В. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Л., 2013. – 668 с.; **Доленко 1975** – Доленко М. Т. Материалы для словаря диалектных фразеологизмов Подолья / М. Т. Доленко // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– № 8. – С. 131 – 161; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **МСБГ** – Матеріали до словника буковинських говірок / укл. : В. А. Прокопенко та ін. – Чернівці, 1971 – 1979. – Вип. 1 – 6; **Неґрич 2008** – Неґрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / М. Неґрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 – 224 с.; **Номис 1993** – Приказки, прислів'я, і таке інше / уклав М. Номис. – К., 1993. – 768 с.; **Огієнко 1978** – Огієнко І. Український стилістичний словник / проф. І. Огієнко. – Вінніпег, 1978. – 496 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Піпаш 2005** – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **Сагаровський 2011** – Сагаровський А. А. Професійні елементи у фразеологічному ідіодіалекті / А. А. Сагаровський // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 3. – Ч. І. – С. 140 – 147; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **СУСГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Турчин 2011** – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Турчин. – Л. : Укр. акад. друк., 2011. – 384 с.; **Шило 2008** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 128 с.

Коваленко Н. Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів

На сучасному етапі розвитку фразеології на особливу увагу заслуговує вивчення питання про просторове поширення та особливості вживання фразеологізму і власне його компонентів. Актуальними стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано їх семантичну організацію, контекстуальні можливості з огляду на те, що витворення фразеологічних одиниць – це живий і здебільшого загадковий процес, тісно пов'язаний з людським життям.

Дослідження про фразеологізми та особливо їх компоненти забезпечують об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, їх мобільність, а й нарізність побутування лексем і фразем як виразників ментальності етносу. У статті проаналізовано структурно-семантичну характеристику та національно-культурну специфіку фразеологічних одиниць та їх лексичний склад; описано діалектний складник слів, які усталилися в структурі фраземи або поширенні й за її межами; з'ясовано метафоричні основи внутрішніх форм з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

Ключові слова: лексема, фразеологізм, компонент фразеологізму, говір, діалект.

Коваленко Н. Д. Пространственная связь фразем и их компонентов

На современном этапе развития фразеологии пристального внимания заслуживает изучение вопроса о территориальном распространении и особенностях употребления фразеологической единицы и её составляющих. Актуальными остаются комплексные исследования, объединяющие структурно-смысловой анализ фразеологических единиц, учитывается их особенная семантическая организация, контекстуальные возможности, потому что образование фразеологических единиц – это живой и постоянно меняющийся процесс, тесно связанный з жизнью человека.

Изучение фразеологических единиц и особенно их компонентов обеспечивают объективность описаний не только вариантов современных украинских диалектов, их мобильности, но и разное поведение лексем и фразеологизмов как отражения ментальности этноса. В статье дана структурно-семантическая характеристика и проанализирована национально-культурная специфика фразеологических единиц, а также их лексический состав; описана диалектная составляющая слов, которые есть в составе фразеологизмов или распространены и за их полем; выяснены метафорические основы внутренних форм с ориентацией на устоявшиеся национально-культурные образцы в определенном языковом социуме.

Ключевые слова: лексема, фразеологизм, компонент фразеологизма, говор, диалект.

Kovalenko N. D. Spatial connection of phrazeological units and their components

At the present stage of phraseology studying exploring the spatial distribution and characteristics of proper usage of phraseological component deserves special attention. Complex researches in which structural and semantic analysis of phrazeological units is combined, became very topical, their semantic organization, contextual opportunities are taken into account in view of the fact that creation of idioms – is a lifelike and mostly mysterious process, closely linked to human's life.

The main directions in studying of structural and semantic characteristics and national-cultural specificity of phrazeological units, according modern linguistic works, is to study the dialect constituent of components, which set up in the structure of phrazeological unit or widespread outside of it; studying of metaphorical basis of inside forms; ethno-linguistic descriptions with a focus on established national standards in the specific cultural linguistic society.

Materials of the article show that researching of actual problems of spatial existence of phrazeological unit and its components (on the basis of narratives, dictionaries, folklore and ethnological monuments) allow to display the areas where the usage and understanding of words coincide with its functions in phrazeological unit or just one of many meaning of common words became the formator of the phrazeological unit. The lexical units, which went out of active use and become unknown to dialect speakers are defined, but they can become the component of phrazeological unit.

On the material of modern dialect speech, graphically realized through accurate transcription, the significant phonetic variations, the phenomenon of reduction to one word, the examples of informer's comments are specified, when, in their opinion, the information, status, emotions and so on should be more accurately conveyed.

The preliminary analysis confirms the presence of spatial correlations with involving of bigger empirical basis of Ukrainian dialectology, the areal description may be amended and supplemented.

Key words: lexical unit, phrazeological unit, component of phrazeological unit, dialect, dialectal.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.
Прийнято до друку 25.11.2016 р.
Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілєва І. В.